

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ongekend 18e-eeuws Nederlands : taalvariatie in persoonlijke brieven
Simons, T.A.

Citation

Simons, T. A. (2013, November 21). *Ongekend 18e-eeuws Nederlands : taalvariatie in persoonlijke brieven*. LOT dissertation series. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/22290>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/22290>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/22290> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Simons, Tanja

Title: Ongekend 18e-eeuws Nederlands taalvariatie in persoonlijke brieven

Issue Date: 2013-11-21

Ongekend 18^e-eeuws Nederlands
Taalvariatie in persoonlijke brieven

Gepubliceerd door
LOT
Trans 10
3512 JK Utrecht
Nederland

phone: +31 30 253 6111

e-mail: lot@uu.nl
<http://www.lotschool.nl>

Illustratie op de omslag: fotobewerking van *Brieven als Buit*-materiaal door Feline Zegers (www.felinezegers.com).

ISBN: 978-94-6093-125-3
NUR 616

Copyright © 2013: Tanja Simons. All rights reserved.

Ongekend 18^e-eeuws Nederlands

Taalvariatie in persoonlijke brieven

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 21 november 2013
klokke 13.45 uur

door

Teuntje Adriana Simons

geboren te Heerjansdam
in 1965

Promotiecommissie

Promotor	Prof.dr. M.J. van der Wal
Co-promotor	Dr. G.J. Rutten
Overige leden	Prof.dr. M.P.G.M. Mous Prof.dr. I.M. Tiekens-Boon van Ostade Prof.dr. W.M. Vandenbussche (Vrije Universiteit Brussel)

Het onderzoek voor dit proefschrift is uitgevoerd als onderdeel van het project *Letters as Loot. Towards a non-standard view on the history of Dutch*, gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

*ik geef je niet voor een klein kaperschip
ik geef je niet voor een groot kaperschip
niet voor een van zilver
niet voor een van goud
ik geef je niet voor een kaperschip
met tweehonderd witte zeilen*

K. Schippers

Inhoudsopgave

Woord vooraf	13
1 Inleiding	15
1.1 Persoonlijke brieven als bron voor taalkundig onderzoek	15
1.2 Theoretisch kader en stand van onderzoek	17
1.2.1 Historische sociolinguïstiek	17
1.2.2 Language history ‘from below’	20
1.2.3 Language history from below voor het Nederlands	22
1.2.4 Brieven als teksttype: het geschreven egodocument	24
1.3 De opbouw van het proefschrift	26
2 Als u het maar lezen kan is het genoeg. Over het schrijven en lezen van achttiende-eeuwse brieven	29
2.1 Inleiding	29
2.2 Leren lezen en schrijven: het onderwijs rond 1780	30
2.3 Brievenboekjes	39
2.4 De normatieve traditie: achttiende-eeuwse taalbeschouwers	44
2.5 De schrijfpraktijk	48
2.5.1 Geletterd- en gecijferdheid	48
2.5.2 Autograaf of niet?	52
2.5.3 De (im)materialiteit van het brieven schrijven	55
2.5.4 Formulier taalgebruik: openings- en slotformules	61
2.6 Het versturen en ontvangen van brieven	70
2.6.1 Het postverkeer in de achttiende eeuw	70
2.6.2 Eveleens schrijven	73
2.6.3 De kant van de ontvanger: functies van een brief in het sociale verkeer	77
2.7 Besluit	79
3 De opbouw van het corpus en de gebruikte methode	81
3.1 Inleiding	81
3.2 De opbouw van het corpus	81
3.3 De autografenproblematiek	87
3.4 De onafhankelijke variabelen	93
3.4.1 Gender	93

3.4.2	Sociale klasse _____	96
3.4.3	Leeftijd _____	101
3.4.4	Regio _____	104
3.5	Tot besluit _____	106
4	<i>UED is nu twaalf jaer oud geworden. De aanspreekvormen in het corpus</i> _____	107
4.1	Inleiding _____	107
4.2	Welke aanspreekvormen treffen we aan? _____	108
4.3	De aanspreekvormen in het corpus _____	109
4.3.1	UE: een bijzonder populaire aanspreekvorm _____	109
4.3.2	Een epistolaire vorm op zijn retour: UL _____	111
4.3.3	De aanspreekvorm gij _____	112
4.3.4	U als aanspreekvorm _____	113
4.3.5	Jij: een vrijwel afwezige aanspreekvorm _____	115
4.3.6	De meervoudige vormen gylieden, ulieden en jijlui _____	116
4.4	De invloed van gender, klasse en leeftijd _____	117
4.4.1	Gender _____	118
4.4.2	Klasse _____	119
4.4.3	Leeftijd _____	121
4.4.4	Samenvatting sociale variatie _____	121
4.5	Nadere uitkomsten van het onderzoek _____	122
4.5.1	De populariteit van UE nader beschouwd _____	122
4.5.2	De context waarin UE gebruikt wordt _____	124
4.5.3	Uwé: een spreektaalige vorm in brieven _____	125
4.5.4	De laatsten der Mohikanen: gebruikers van UL _____	128
4.5.5	De opvallende afwezigheid van jij _____	130
4.6	Een vergelijking met het werk van Wolff en Deken _____	134
4.6.1	De aanspreekvormen in de Sara Burgerhart _____	134
4.6.2	Wolff en Dekens privécorrespondentie _____	136
4.6.3	Het Brieven als Buit-corpus in contrast met het werk van Wolff en Deken _____	136
4.7	Conclusie _____	138
5	<i>Variatie in negatie, reflexiviteit en reciprociteit</i> _____	141
5.1	Inleiding _____	141
5.2	<i>Zo ik myn broer hier niet en had, ik wist geen uytkomst.</i>	
	Variatie in enkele en tweeledige negatie _____	141
5.2.1	Inleiding _____	141
5.2.2	Resultaten _____	143
5.2.3	Conclusie _____	145

5.3	<i>Zalig is die geen die hem beetert. Variatie in de uitdrukking van reflexiviteit</i>	145
5.3.1	Inleiding	145
5.3.2	Resultaten	147
5.4	<i>Mijn brieven kleeven als droog zant aan malkander. Variatie in wederkerigheid in het achttiende-eeuwse corpus</i>	148
5.4.1	Van malkander naar elkaar	148
5.4.2	De distributie in het achttiende-eeuwse corpus	151
5.4.3	Verklaringen voor de variatie in het corpus	156
5.4.4	Conclusie	159
6	<i>Ik vinde mej ten vollen verpligt om u antwoord te schreijfe op u brief. De sjwa-apocope in werkwoordsvormen van de eerste persoon enkelvoud</i>	161
6.1	Inleiding	161
6.2	De variatie in het corpus	165
6.3	Regionale en sociale variatie	170
6.3.1	Regio	170
6.3.2	Gender, klasse en leeftijd	172
6.3.3	Conclusie regionale en sociale variatie	175
6.4	Stilistische variatie: formulair taalgebruik en ellipsis	176
6.4.1	Formulair taalgebruik	177
6.4.2	Ellipsis	181
6.5	De fonologische context	184
6.6	Standpunten van grammatici	188
6.7	Samenvatting en conclusie	193
7	<i>Ik was verblyd een brief van UE hand te ontvange. De apocope van de slot-n</i>	197
7.1	Inleiding	197
7.2	Het vooronderzoek	201
7.3	Het pilotonderzoek	206
7.3.1	Werkwijze, doel en resultaat	206
7.3.2	Sociale variatie	208
7.3.3	Monomorfematische woorden	210
7.3.4	De fonologische omgeving	211
7.3.5	Conclusie en vervolgonderzoek	213
7.4	Onderzoek naar <i>n</i>-apocope in het totale corpus	214
7.4.1	De resultaten per grammaticale categorie	214

7.4.2	De distributie naar gender, klasse en leeftijd _____	216
7.4.3	De distributie naar regio _____	218
7.4.4	De apocope van de slot-n in monomorfematische woorden _____	223
7.4.5	De fonologische omgeving voor de regio Zeeland _____	226
7.4.6	Samenvatting en conclusies voor het volledige corpus _____	228
8	<i>Hy waar niet in staat om een klyn brieve te beantwoorde.</i>	
	<i>Variatie bij het verklein-suffix</i> _____	231
8.1	Inleiding _____	231
8.2	De variatie in het corpus _____	233
8.2.1	Het aantal voorkomens en de varianten _____	233
8.2.2	Onderverdeling van de varianten _____	235
8.3	Spelling en uitspraak _____	238
8.4	De distributie over de variabelen _____	243
8.4.1	Gender, klasse en leeftijd in alle regio's, exclusief Amsterdam __	244
8.4.2	Gender, klasse en leeftijd in de regio Amsterdam _____	246
8.4.3	De Amsterdamse -ie-voorkomens _____	248
8.5	De verkleinde eigennamen in het corpus _____	252
8.6	Conclusie _____	256
9	<i>Ik bevind mij onder 't schrijven deeses wat onpasselijk van koude koer[t]sen. Variatie in de uitdrukking van genitiefconstructies</i>	
	_____	259
9.1	Inleiding _____	259
9.2	Gebruik van de genitief en alternatieve constructies in het corpus _____	261
9.2.1	De genitief _____	261
9.2.2	Het s-suffix _____	262
9.2.3	De zijn-constructie _____	264
9.2.4	De constructie met van _____	265
9.2.5	Het e(n)-suffix en het weggelaten suffix _____	267
9.2.6	De voorkomens in het corpus _____	268
9.3	De rol van de context _____	270
9.4	Sociale variatie _____	275
9.5	Lengte van de constituenten _____	283
9.6	Samenvatting en conclusie _____	286
10	<i>Besluit: de opbrengst van de buit</i> _____	289
10.1	Resultaten en conclusies voor de casestudies _____	289

10.2	Enkele algemene conclusies _____	294
10.3	Vooruitblik _____	296
	BIBLIOGRAFIE _____	299
	<i>Bijlagen</i> _____	<i>335</i>
	<i>Bijlage A: de bronnen in het HCA-archief</i> _____	<i>335</i>
	<i>Bijlage B: het transcriptieprotocol</i> _____	<i>337</i>
	<i>Bijlage C: voorbeeld van een diplomatische transcriptie</i> _____	<i>339</i>
	<i>Bijlage D: de conversie van word-bestanden naar text-bestanden</i>	<i>343</i>
	<i>Bijlage E: de Brieven als Buit-database</i> _____	<i>345</i>
	<i>Bijlage F: referentiecorpus</i> _____	<i>349</i>
	<i>Bijlage G: referentiecorpus Ewoud Sanders</i> _____	<i>351</i>
	<i>Summary</i> _____	<i>359</i>
	<i>Curriculum Vitae</i> _____	<i>369</i>

Woord vooraf

Als we de auteurs Betje Wolff en Aagje Deken moeten geloven, was het aan het eind van de achttiende eeuw mogelijk om het doctoraat zonder eigen inspanning te verkrijgen tegen betaling van een som geld. In hun briefroman *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut* (deel 2, p. 236, 1793) wordt namelijk gesproken over ‘een dier snaaken die zijn tijd verlightmist heeft, en door behulp van eenige ducaaten en eene betaalde dissertatie, het doctoraat ontving’. Die typering is niet van toepassing op *Ongekend 18^e-eeuws Nederlands. Taalvariatie in persoonlijke brieven*. Tijdens het schrijven van deze dissertatie heb ik echter wel van veel mensen hulp ontvangen en dit is de plaats om hen te bedanken.

Mijn grootste dank gaat uit naar Marijke van der Wal en Gijsbert Rutten voor hun deskundige begeleiding tijdens mijn promotietraject. Ieder hoofdstuk in dit proefschrift is door hen zorgvuldig doorgenomen en becommentarieerd. Mijn directe collega’s Chrisje Meima, Reinald Molenaar, Judith Nobels en Juliette Sandberg bedank ik voor de fijne jaren die we met elkaar hebben doorgebracht. Zonder Chrisje, Reinald en Juliette, assistenten op het project, zou mijn werk niet zo vlot zijn verlopen. Met Judith, promovendus van het zeventiende-eeuwse *Brieven als Buit*-materiaal, heb ik vrijwel elke dag aan het project gewerkt. Ik zal onze discussies, al dan niet werk-gerelateerd, node missen.

Het transcriberen van de achttiende-eeuwse brieven die in dit proefschrift centraal staan, werd verricht door een grote groep vrijwilligers: de deelnemers aan *Wikiscripta Neerlandica*. De vele handen van Marysia van Arnhem, Roland de Bonth, Nina Bouwmeester, Dick-Jan Braggaar, René Brandwijk, José de Bree, Joan van Esveld, Margie Fuit, Renaat Gaspar, Carli en Jan Gispen, Margreet Glaser, Viola Goddijn, Ronald Grootveld, Mariska Heijmen, Maria Jellema, Marcel Kelfkens, Fred Kluit, Babiche de Koning, Hetty Krol, Saskia Kuus, Bartel van ’t Lindenhout, Tina Macht, Chrisje Meima, Lotty van Minnen, Reinald Molenaar, Anna Christien Piebenga, Bram Plantinga, Ronnie Postma, Juliette Sandberg, Marc Sandberg, Sander Sauvé, Marlies Spekreijse, Marijke Thijsse, Cathelijne Timmermann, Gerrit van Uitert, Els van Venetië, Maija Vliet-Vlieland, Pascale van der Vorst, Jan de Vries, Dita van Wieren, Puck Wijnschenk Dom, Monica Wolters, Tjeerd Zaaijer en Lida en Aad Zimmerman maakten licht werk. Het daadwerkelijke onderzoek van de brieven werd bovendien geinspireerd door de uitwisseling van ervaringen met collega’s binnen HiSoN (*Historical Sociolinguistics Network*).

Dank gaat uit naar de medewerkers van *The National Archives* in Kew (GB) die mij behulpzaam waren bij het ‘veldwerk’ aldaar en naar de *Koninklijke Bibliotheek* te Den Haag die verschillende foto’s van brieven ter beschikking heeft gesteld. Ik bedank ook Ewoud Sanders voor zijn hulp bij het doorzoeken van een groot corpus gedrukte werken ten behoeve van paragraaf 5.4.

Tot slot wil ik mijn alma mater bedanken. Meteen vanaf mijn eerste dag aan de Leidse Universiteit, toen nog als student, voelde ik mij thuis in het Leidse klimaat en dat gevoel is nooit meer verdwenen. Ongetwijfeld heeft de inspirerende leer- en werkomgeving binnen de Opleiding Nederlands en LUCL (*Leiden University Centre of Linguistics*) daaraan in belangrijke mate bijgedragen.